

Memlükler Dönemi Vezirlerinden İbnü's-Sel'ûs (ö. 693/1294)

Dr. Fatih Yahya AYZ*

Özet: Memlükler döneminde vezirlik, bu dönemde ihdas edilen saltanat nâipliği (niyâbetü's-saltana) görevinin varlığı sebebiyle daha önceki devletlerdeki vezirliğin güç ve önemine ulaşamamıştır. Memlükler dönemindeki vezirlerin yetki alanı genelde maliye ile sınırlı kalmış, en ünlü Memlük vezirlerinden olan İbnü's-Sel'ûs gibi çok azı dışındakiler hiçbir zaman ümeranın üstünde bir güce sahip olamamışlar, kendi görev alanları dışındaki idarî mekanizmaya da müdahale edememişlerdir. İbnü's-Sel'ûs, zamanın sultanı el-Melikü'l-Eşref Halil b. Kalavun ile yakın arkadaştı. Bunu kullanan İbnü's-Sel'ûs, vezirliği zamanında ikinci bir sultan gibi hareket etmiş ve bütün idarî mekanizmayı kontrolü altına almıştır. Bu sebeple onu Memlükler döneminin en kudretli veziri kabul etmek mümkündür. Bu çalışmada İbnü's-Sel'ûs'un hayatı ve vezirliği ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İbnü's-Sel'ûs, vezirlik, vezir, niyâbetü's-saltana, emîr, el-Melikü'l-Eşref Halil b. Kalavun.

Abstract: The vizierate of Mamlûks has not reached the power and importance of the vizierates of the states previous to Mamlûk State, owing to existence of the office of vicerealty (niyâbat al-saltana) which was established in the Mamlûk era. The authorities of viziers in Mamlûk period were generally restricted to financial issues and they have never been superior to the military class and have never interfered in the administrative mechanism out of their interest area except few viziers like Ibn al-Sal'ûs who was one of the most prominent viziers of Mamlûks. Ibn al-Sal'ûs and al-Malik al-Aşraf Halil b. Kalawun who was the sultan at that time were very close friends. By exploiting this close relationship, Ibn al-Sal'ûs acted as a second sultan and controlled the whole administrative mechanism in his vizierate period. Therefore he can be considered as the most powerful vizier in the period of Mamlûks. In this study, Ibn al-Sal'ûs' biography and vizierate are dealt with.

Keywords: Ibn al-Sal'ûs, vizierate, vizier, niyâbat al-saltana, amîr, al-Malik al-Aşraf Halil b. Kalawun.

* Ç. Ü.İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

Giriş

Mısır, Şam ve Hicaz gibi İslâm coğrafyasının en önemli bölgelerini iki buçuk asırdan fazla bir süre hakimiyetleri altında tutan Memlûkler (648-923/1250-1517), İslâm tarihinin en büyük Müslüman-Türk devletlerinden biridir. Yenilmez kabul edilen Moğollar'ı, Aynicâlût'ta hezimete uğratarak İslâm dünyasının batısını büyük bir tehlikeden kurtaran Memlûkler, bu zaferle siyasî konumlarını güçlendirmişler, bundan kısa bir süre sonra Abbâsî hilafetini Mısır'a getirmek suretiyle müslümanlar nazarında dinî meşruiyetlerini de kazanmışlardır.

Bu büyük Türk devleti bir yandan siyasî ve dinî meşruiyetinin temellerini oluştururken, diğer yandan başta selefi Eyyûbîler (567-866/1171-1462) olmak üzere daha önce kurulmuş olan devletleri örnek alarak müesseselerini oluşturma gayreti içine girmiştir. Memlûkler Devleti'nin siyasî ve askerî teşkilatını ağırlıklı olarak hükümranlığını sona erdirdiği Eyyûbîler'den aldığı kabul edilmektedir.¹ Ancak Memlûkler vezirlik müessesesi hususunda farklı bir uygulamaya gitmişler, niyâbetü's-saltana (saltanat nâipliği) adıyla vezirlikten daha yüksek bir görev ihdas etmek suretiyle, kendilerinden önceki İslâm devletlerinde sultan veya halifeden sonra ikinci güç sahibi olan vezirin yetkilerini önemli ölçüde sınırlandırmışlardır. Dolayısıyla, sultanlıktan sonra gelen ve vezirliğin yerini alan niyâbetü's-saltana vazifesinin ihdas edilmesinin ardından vezirlik daha alt konumda bir makam haline gelmiştir.² Veziri ikinci planda bırakan nâibü's-saltana, sultanın ilgilendiği hemen her şeyle ilgilenen, onun tuğrasını koyduğu her türlü resmî evraka kendi imzasını

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1988, s. 293; İsmail Yiğit, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Memlûkler*, VII, İstanbul 1991, s. 179.

² Şihabeddin Ahmed b. Yahya b. Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebşâr fî memâlikü'l-emsâr: Memâlikü Mısır ve'l-Şâm ve'l-Hicâz ve'l-Yemen* (nşr. Eymen Fuâd Seyyid), Kahire 1985, s. 59; Ahmed b. Ali el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fî sinâati'l-inşâ*, I-XV, Kahire 1910-1920, IV, 28; Takıyyüddin Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *Kitâbü'l-Mevâiz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hutat ve'l-âsâr*, I-II, Beyrut, ts., II, 223; Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Süyûtî, *Hüsnu'l-muhâdara fî ahhâri Mısır ve'l-Kâhire*, Kahire, ts., II, 94; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 362. İsmail Yiğit, *Memlûkler*, VII, 188.

atma yetkisine sahip fevkalade nüfuzlu bir görevliydi.³ Sultanın yanında sarayda görev yapan nâibü's-saltana, "kâfilü'l-memâlikü'l-İslâmiyye" ve "en-nâibü'l-kâfil" unvanlarını da taşırdı.⁴ Diğer taraftan Mısır ve Suriye bölgesindeki büyük vilâyetlerin valilerine de nâibü's-saltana unvanı verilmekteydi.⁵

Ancak geniş yetkilerle donatılan nâibü's-saltananın gölgesinde kalmakla birlikte, Memlükler'de vezirin devlet hiyerarşisinde belirli bir dönem için önemli bir konuma sahip olduğunu söylemek mümkündür. Kaynaklardaki bazı kayıtlar bunu göstermektedir. Mesela ilk Memlük dönemi müesseseleriyle ilgili eser veren müelliflerden İbn Fazlullah el-Ömerî (ö. 749/1349), devlet yönetimindeki önemli görevlileri, erbâbü's-süyûf (komutanlar), erbâbü'l-aklâm (divan görevlileri) ve zevi'l-ilm (adlî ve dinî görevliler) olarak üç kategoride sıralamakta ve veziri divan görevlilerinin en başına yerleştirmektedir.⁶ Resmî yazışmalar alanındaki eserleriyle meşhur Kalkaşendî de (ö. 821/1418), taklîd ve tevkî'lerde (resmî görevlendirme yazıları) kullanılan hitap şekilleri ile ilgili bilgi verirken erbâbü'l-aklâmdan olan veziri, kendi kategorisinde ilk sıraya yerleştirmiştir.⁷

İlerleyen zaman içerisinde bazı yeni müesseselerin kurulması ve yetkilerinin bir kısmının bu müesseselere devredilmesi sebebiyle vezirlik bu statüsünü devam

³ İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rîf bi'l-mustalahi's-şerîf* (nşr. Muhammed Hüseyin Şemseddin), Beyrut 1988, s. 94; Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, IV, 16.

⁴ İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik* (Eymen), s. 55; a.mlf., *et-Ta'rîf*, s. 94.

⁵ Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, IV, 184, 217, 233, 237-238, 240, 241. Niyâbetü's-saltana görevi ile ilgili daha geniş bilgi için bk. İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik* (Eymen), s. 55-56; a.mlf., *et-Ta'rîf*, s. 94-95; Abdurrahman b. Muhammed b. Haldûn, *Mukaddimetü İbn Haldûn* (nşr. Ali Abdülvahid Vâfî), I-III, Kahire, ts., II, 670, 674; Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, IV, 16-18; Makrîzî, *el-Hıtat*, II, 215; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, II, 93-94; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 349-362; Hasan el-Bâsâ, *el-Fünûnü'l-İslâmiyye ve'l-vezâif ale'l-âsâri'l-Arabiyye*, I-III, Kahire, ts., III, 1230-1234; William Popper, *Egypt and Syria Under the Circassian Sultans 1382-1468 A.D.*, Berkeley 1955, s. 90.

⁶ İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik* (Eymen), s. 55-63. Ayrıca bk. Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, IV, 16-39; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, II, 93-95; Abdülmun'im Macid, *Nüzumu devleti selâtini'l-Memâlik ve rûsumühüm fi Mısır*, I-II, Kahire 1979-1967, I, 42-148.

⁷ Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, XI, 270.

ettiremedi. Dolayısıyla kaynaklarda vezirliğin önemine dair yapılan bu değerlendirme, devletin kurulduğu 648 (1250) senesinden, vezirliğin elinden önemli görevleri alan nezâretü'l-hâssın⁸ ihdas edildiği ve vezirlik müessesesinin aralıklarla iki defa ortadan kaldırıldığı el-Melikü'n-Nasır Muhammed b. Kalavun'un üçüncü ve son saltanatına (709-741/1309-1341) kadar geçerli olmalıdır. Bu dönem Memlûkler'de vezirliğin birinci safhası olarak kabul edilebilecek bir özellik taşımaktadır. Nitekim önde gelen Memlûk tarihçilerinden İbn Tağriberdî (ö. 874/1469), bu döneme denk düşen büyük emîrlerden birisinin vezirliğe tayininden bahsederken, o dönemde vezirin, nâibü's-saltana mertebesinde kabul edildiğini açıkça belirtmektedir.⁹ Nezâretü'l-hâssın ihdasıyla birlikte tedricen önemini kaybettiği görülen vezirlik müessesesinin geçirmiş olduğu ikinci safha, söz konusu müessesesinin kuruluşundan Çerkez Memlûkler döneminin (784-923/1382-1517) ilk sultanı el-Melikü'z-Zahir Berkuk'un, kendine ait memlûklerin (askerlerin) ihtiyaçlarını temin maksadıyla ed-dîvânü'l-müfred¹⁰ isimli divanı teşkil etmesine

⁸ Nezâretü'l-hâs, el-Melikü'n-Nasır Muhammed b. Kalavun tarafından, sultana ait arazi ve mallarla ilgilenmek üzere kurulan bir müessesedir. Dîvânü'l-hâs ismi verilen bu müessesenin başındaki görevliye nâzîrü'l-hâs unvanı verilmekteydi. Vezaret ortadan kaldırıldığında vezire ait işlerin büyük kısmı nâzîrü'l-hâssa tevdi edilmiş, çeşitli görevlileri tayin yetkisi de ona verilmişti. Bütün devlet görevlilerine verilen hil'atler ve civar memleketlerin sultanlarına gönderilen hediyelerden de o sorumluydu. Daha geniş bilgi için bk. İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik* (Eymen), s. 54-55, 60; Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, III, 452, IV, 29, 30, 45, VIII, 229, XI, 316-320, 339; Makrîzî, *el-Hutât*, II, 223, 227; Garsüddin Halil b. Şahin ez-Zâhirî, *Zübdetü Keşfi'l-memâlik ve beyânü't-turuk ve'l-mesâlik* (nşr. Paul Ravaise), Paris 1894, s. 107-109; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, II, 94, 142; Muhammed b. Ahmed b. İyâs, *Bedâiu'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr* (nşr. Muhammed Mustafa), I-V, Kahire 1982-1984, I/1, 444, 453.

⁹ İbn Tağriberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, I-XII, Kahire 1956, XIII (nşr. Fehim M. Şeltût), Kahire 1970, XIV (nşr. Cemal Muhammed Muhriz-Fehim M. Şeltût), Kahire 1971, XV (nşr. İbrahim Ali Tarhan), Kahire 1972, XVI (Cemaleddin eş-Şeyyâl-Fehim M. Şeltût), Kahire 1972, VIII, 141.

¹⁰ ed-Dîvânü'l-müfred el-Melikü'z-Zahir Berkuk tarafından şahsına ait memlûklerin her türlü ihtiyacının giderilmesi için kurulmuştur. Nezâretü'l-hâssın teşkilinden sonra vezirin elinde bırakılmış olan bu önemli görev artık bu divanın başında bulunan üstâdârın eline geçmiştir. Sultan Berkuk sultanlıktan önce elde ettiği iktâm idaresini üstâdârın başkanlık ettiği bu divana vermiştir. Yeni satın aldığı memlûklerin aylıkları

kadar devam eder. Üçüncü ve son safha ise ed-dîvânü'l-müfredin teşkilinden devletin yıkılışına kadar olan dönemi (784-923/1382-1517) kapsar.¹¹

Vezirliğin tedricen önem ve etkinliğini yitirdiği Memlükler'de, bilhassa vezirliğin önemini koruduğu birinci dönemde büyük kudret sahibi vezirler ortaya çıkmıştır. Hatta, siyasî konumu itibariyle devletin ikinci adamı nâibü's-saltanadan daha yetkili vezirlere de rastlanmaktadır. Bu çalışmada çok az sayıdaki söz konusu vezirlerin en meşhurlarından ve belki de en güçlülerinden olan İbnü's-Sel'ûs'un hayatını ve vezirliğini inceleyeceğiz. Onun böylesine öne çıkması ve çalışmaya konu edilmesinin sebebi, sultanın kendisine verdiği değerden güç alarak, başka hiç bir sivil idarecinin cesaret edemediği bir şekilde büyük emîrleri devreden çıkarması ve idarede neredeyse tek söz sahibi haline gelmiş olmasıdır.

A. Vezirlik Öncesi Hayatı

Tam ismi Şemseddin Muhammed b. Fahreddin Osman b. Ebi'r-Recâ b. Ebî Zühr et-Tenûhî ed-Dimeşkî olup, İbnü's-Selûs adıyla şöhret bulmuştur.¹² Doğum

için Mısır'daki muhtelif bölgelerden bir çok yerin gelirlerini bu divana tahsis etmiş, böylece söz konusu divanı idare eden üstâdârın ehemmiyeti artmış buna mukabil vezirin önemi azalmış, elinde kalan birkaç bölge ve örfi vergilerden tahsil ettiği gelirleri sultan memlüklerinin et ihtiyacı ve sultanın mutfak masraflarını gidermek için harcamakla yükümlü bir görevli haline gelmiştir. ed-Dîvânü'l-müfred hakkında geniş bilgi için bk. Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, III, 453, 457, IV, 14, VI, 215; Makrîzî, *el-Hitât*, II, 222, 223-224, 395; İbn Şahin ez-Zâhirî, *Zübde*, s. 34, 106-107; Popper, *Egypt*, s. 93, 97-98; Kazım Yaşar Koprıman, "Divan" (Memlükler), *DİA*, IX (İstanbul 1994), s. 383; H. L. Gottschalk, "Dîwân" (Egypt), *EI*², II (Leiden 1965), s. 330.

¹¹ Vezirliğin geçirdiği safhalar ve bu konudaki değerlendirmeler hakkında geniş bilgi için bk. Fatih Yahya Ayaz, *Memlükler Döneminde Vezirlik (1250-1517)* (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004, s. 26-137.

¹² Fazlullah b. Ebi'l-Fahr es-Sukâî, *Tâlî Kitâbi Vefeyâtî'l-a'yân* (nşr. ve trc. Jacqueline Sublet), Dimaşk 1974, Arapça kısım s. 152; Ahmed b. Abdülvehhab en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî fûnûni'l-edeb*, I-XVIII, Kahire, ts., XIX-XXVII (nşr. M. Ebü'l-Fazl-Ali M. el-Bicâvî-Hüseyn Nassâr v.dğr.), Kahire 1975-1985, XXIX (nşr. M. Ziyaeddin er-Reyyis-M. Mustafa Ziyâde), Kahire 1992, XXX (nşr. Muhammed A. Şaîre- M. Mustafa Ziyâde), Kahire 1990, XXXI (nşr. el-Bâz el-Arînî-Abdülaziz el-Ehvânî), Kahire 1992, XXXII (nşr. Fehim M. Şeltût- Abdülaziz el-Ehvânî-Saîd A. Âşûr), Kahire

tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, 693 (1294) senesinde öldürüldüğü sırada elli yaşında veya biraz üzerinde olduğu şeklindeki kayıtlardan,¹³ onun 640'lı (1242'den sonra) yılların başlarında doğduğu sonucuna varılabilir. Doğum yeri hakkında ise iki farklı rivayet söz konusudur. İbnü's-Sukâî (ö. 726/1326), Nablus kökenli olduğunu, sonradan Dimaşk'a taşındığını söylerken,¹⁴ Makrîzî onun Dimaşk'ta doğduğunu nakleder.¹⁵ Babası, kumaş ticareti ile uğraşan bir tüccar olup, vefat ettiğinde oğluna hatırı sayılır miktarda servet bırakmıştı.¹⁶ 673 (1274-1275) senesinde vefat eden babası, âdil, dürüst ve saygın bir kimse olarak tanıtılmaktadır.¹⁷

Dimaşk'ta yetişip büyüyen İbnü's-Selûs, baba mesleği olan tüccarlığa yö-neldi. Birçok ticarî sefere katılmak suretiyle ticaret alanında tecrübe edindi. Büyük tüccarlardan olmamasına rağmen kendisini önemli ve mevki sahibi bir kimse olarak

1998, XXXIII (nşr. Mustafa Hicâzî- M. Mustafa Ziyâde), Kahire 1997, XXXI, 188; Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim b. Ebî Bekir b. el-Cezerî, *Havâdisü'z-zaman ve enbâüh ve vefeyâtü'l-ekâbir ve'l-a'yân min ebnâih* (nşr. Ömer Abdüsselam Tedmûrî), I-III, Beyrut 1998, I, 211; Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm: sene 651-700* (nşr. Ömer Abdüsselam Tedmûrî), Beyrut 1999-2000, sene 691-700, s. 199; Nasıruddin Muhammed b. Abdürrahim b. Ali b. el-Furât, *Târihu'd-düvel ve'l-mülûk-Târihu İbni'l-Furât*, VII (nşr. Kostantin Züreyk), Beyrut 1942, VIII (nşr. Kostantin Züreyk-Necle İzzeddin), Beyrut 1939, IX/1 (nşr. Kostantin Züreyk), Beyrut 1936, IX/2 (nşr. Kostantin Züreyk-Necle İzzeddin), Beyrut 1938, VIII, 106; Makrîzî, *Kitâbü'l-Mukaffe'l-kebîr* (nşr. Muhammed el-Ya'lâvî), I-VIII, Beyrut 1991, VI, 204.

¹³ Zehebî, *Târihu'l-İslâm: sene 691-700*, s. 200; Makrîzî, *Kitâbü's-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk* (nşr. M. Mustafa Ziyâde-Saîd A. Âşûr), I-XII, Kahire 1956-1973, I/3, 804.

¹⁴ İbnü's-Sukâî, *Tâlî Kitâbi Vefeyât*, s. 152.

¹⁵ Makrîzî, *el-Mukaffe'l-kebîr*, VI, 204.

¹⁶ Bedreddin Mahmud b. Ahmed el-Aynî, *İkdü'l-cümân fî târihi ehli'z-zamân* (nşr. Muhammed M. Emin), I-IV, Kahire 1987-1992, III, 52.

¹⁷ Makrîzî, *el-Mukaffe'l-kebîr*, VI, 204.

göstermeye çalışıyordu. Arkadaşları onun bu tavrıyla alay etmek için kendisine “es-sâhib”¹⁸ diye lakap takmışlardı.¹⁹

İbnü’s-Selûs’un gerek söz konusu tavırları ve gerekse kurduğu ilişkiler vasıtasıyla başlangıçtan itibaren gözünü yüksek mevkilere diktiği anlaşılmaktadır. O, sayesinde önemli bir mevkiye gelebilme amacıyla Dımaşk veziri²⁰ Takıyyüddin Tûbe et-Tekritî²¹ ile iyi ilişkiler kurmuştu. Nitekim o, bir sefer dönüşü Dımaşk’a uğrayan Sultan el-Melikü’l-Mansur Seyfeddin Kalavun (678-689/1280-1290) ile birlikte Mısır’a giden Takıyyüddin Tûbe’nin maiyetine katılmayı başardı. İbnü’s-Selûs Mısır’ı, ordusunu ve ümerayı görünce çok etkilendi ve Takıyyüddin Tûbe’ye, buradaki emîrlerden Dımaşk’la bağlantısı olan birisinin hizmetinde çalışmak istediğini söyledi.²²

¹⁸ “es-Sâhib” lakabı Şam bölgesindeki kâtipler tarafından vezirlerin yanı sıra kâdî’l-kudât gibi ileri gelen ulema için de kullanılan bir şeref unvanı idi. Mısır’daki kâtipler ise bu unvanı sadece vezirlere has kılmışlardı (Kalkaşendî, *Subhu’l-a’şâ*, VI, 18). Dolayısıyla bu lakap Şam bölgesinde devletin ileri gelen görevlileri için kullanılmaktaydı. Bu lakabın ortaya çıkışı ve Memlûkler dönemindeki kullanımı hakkında geniş bilgi için bk. Ayaz, *Memlûkler Döneminde Vezirlik*, s. 186-187.

¹⁹ Nüveyrî, *Nihâyetü’l-ereb*, XXXI, 188; İbnü’l-Furât, *Târîhu İbni’l-Furât*, VIII, 106; Makrîzî, *el-Mukaffê’l-kebîr*, VI, 204; Aynî, *İkdü’l-cümân*, III, 52.

²⁰ Memlûkler Devleti’nde başşehir Kahire dışında Dımaşk, Halep, Trablus, Hama, Safed ve Kerek gibi önemli eyaletlerde vezire muadil görevliler bulunuyor, bunlardan sadece Dımaşk’takine, görevlendirilen kimsenin önemine göre vezir ismi verilirken, diğer eyaletlerdeki görevliler nazır olarak isimlendiriliyordu. Bunların tamamı sultan tarafından tayin ediliyordu. Bu hususta bk. Kalkaşendî, *Subhu’l-a’şâ*, IV, 188-189, 219, 234, 238, 240, 241.

²¹ Beyyâ’ lakabıyla da tanınan Takıyyüddin Tûbe b. Ali et-Tekritî, Dımaşk’ta defalarca vezirlik görevine getirilen, işinde mahir bir kâtip idi. 698 (1299) senesinde vefat etti. Hakkında geniş bilgi için bk. İbnü’s-Sukâî, *Tâlî Kitâbi Vefeyât*, s. 60; Nüveyrî, *Nihâyetü’l-ereb*, XXXI, 380; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm: sene 691-700*, s. 348; Ebü’l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye* (nşr. Ahmed Ebu Mâhim v.dğr.), I-XIV, Beyrut, ts., XIV, 6.

²² Aynî, *İkdü’l-cümân*, III, 52.

Devletin idarî kademelerinde görev almak isteyen İbnü's-Sel'ûs'un vezirliğe tayin edilmeden önce Dimaşk muhtesipliği²³ dahil bazı görevlerde istihdam edildiği bütün kaynakların ortak tespitidir. Bununla birlikte, onun bu vazifeleri hangi sırayla üstlendiği ve ne şekilde göreve getirildiği konusunda dönem tarihçileri iki gruba ayrılmaktadır. İbnü's-Sukâî, İbnü'l-Cezerî (ö. 739/1338) ve Aynî'nin (ö. 855/1451) yer aldığı birinci grup, İbnü's-Sel'ûs'un önce el-Melikü'l-Eşref Selahaddin Halil b. Kalavun'un (689-693/1290-1293) Dimaşk'ta bulunan mallarının idaresi için teşkil edilen divanın nazırlığına tayin edildiğini, daha sonra da Dimaşk muhtesipliğine getirildiğini söylerlerken, Nüveyrî'nin (ö. 733/1333) başını çektiği, İbnü'l-Furât (ö. 807/1405) ve Makrîzî'nin de yer aldığı ikinci grup ise, İbnü's-Sel'ûs'un önce muhtesip, daha sonra söz konusu divana nazır olduğunu nakletmektedirler.

Birinci grubun başını çeken İbnü'l-Cezerî'nin rivayetine göre, İbnü's-Sel'ûs'un Takıyyüddin Tûbe'nin yakınları arasına girmeye muvaffak olmasından kısa bir süre sonra, o sırada henüz bir şehzade olan el-Melikü'l-Eşref Halil'den bu zata Şam'daki mallarının idaresine nezaret etmesi için iyi bir vekil bulmasını isteyen bir mektup geldi. Bu esnada Takıyyüddin Tûbe'nin yanında İbnü's-Sel'ûs'un dışında başka bir şahıs daha bulunmaktaydı. Takıyyüddin Tûbe bu görev için ilk teklifi diğer şahsa yaptı. Onun reddetmesi üzerine İbnü's-Sel'ûs bu göreve talip oldu. Takıyyüddin Tûbe'nin onun bir tüccar olup daha önce devlet kademelerinde çalışmadığı ve tecrübesinin bulunmadığı şeklindeki itirazlarına rağmen, tecrübeli idarecilerden daha fazla kâr sağlayacağını iddia ederek ısrarını sürdürdü. Takıyyüddin Tûbe bu defa ona bu görevi alabilmesi için devlet kade-

²³ Nâzıru'l-hisbe veya muhtesip önemli bir görevli olup kendi bölgesinde şer'î hükümlere göre hareket edilmesini sağlamakla yükümlü idi. Memlûkler döneminde merkezde iki muhtesip bulunmaktaydı. Bunlar Kahire ve Mısır (Fustat) muhtesipleri olup, Kahire muhtesibi rütbece daha üst bir konumdaydı. Dimaşk muhtesibi, Mısırdakiler kadar önemli bir konuma sahip değildi, ancak civardaki bölgelerin hisbe naiplerini tayin ve azletme yetkisini haizdi. Daha geniş bilgi için bk. Taceddin Abdülvehhab es-Sübki , *Muîdü'n-niam ve mübîdü'n-nikam*, Beyrut 1986, s. 56; Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, IV, 37, 193; İbn Şahin ez-Zâhirî, *Zübde*, s. 115.

melerinde bilinen birisi olması gerektiğini söyledi. İbnü's-Sel'ûs ise Kâtibü's-sır²⁴ Fethuddin b. Abdüzzahir²⁵ ve babası Muhyiddin'in²⁶ kendisini iyi tanıdıklarını, onlara hediye göndererek durumu anlatabileceklerini ve aracı olmalarını isteyebileceklerini belirtti. Bunu kabul eden Takıyyüddin Tûbe söylenilenleri yaptı ve Fethuddin b. Abdüzzahir'den gelen olumlu referansı da ekleyerek, el-Melikü'l-Eşref Halil'e, İbnü's-Sel'ûs'un bu göreve tayin edilebileceğini bildiren bir mektup yazdı. el-Melikü'l-Eşref Halil de durumu tahkik ettikten sonra İbnü's-Sel'ûs'un görevlendirilmesini onaylayarak Dımaşk'a vekâlet gönderdi. Hemen işe koyulan İbnü's-Sel'ûs, şehzade adına bir divan teşkil etti. Onun adına bazı yerleri kiraladı, ziraat işleriyle ilgilendi ve şeker üretimine başladı. Bu işte büyük bir başarı

²⁴ Sır kâtipliği vazifesi Memlûkler dönemindeki en önemli görevlerdendir. Kâtibü's-sırrın başlıca görevleri sultana gelen her türlü yazıyı ona okumak ve onun iradesine göre verilen cevapları yazıp sultanın alametini de koyarak gerekli yerlere göndermek, dîvânü'l-mezâlim'e arz edilen dava dilekçelerini okuyup gerekli hükümleri yazdırmak, diğer devlet dairelerinden gelen evrakı temize çekip sultanın mührünü koymak ve sultana gelen evrakın gerekli yerlere havalesini yapmaktır. Ayrıca posta işlerinden de birinci derecede mesuldü. Kâtibü's-sırlar son derece güvenilir ve inşâ sanatında mahir kimselerden seçilirdi. Geniş bilgi için bk. İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik* (Eymen), s. 36,42, 56, 57, 60, 154; Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, I, 97, 104-139, IV, 19, 29, 30, 44-45, 60, 189, IX, 26-28; Makrizî, *el-Hıtat*, II, 224-227; İbn Şahin ez-Zâhirî, *Zübde*, s. 99-100; İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, VII, 332-343; Hasan el-Bâşâ, *el-Fünûn*, II, 922-927; Ahmed Derrâc, "Mersûmü's-Sultan Kayıtbay el-Hâs bi-Küttâbi's-sır ve'l-kudât ve's-sâdır fî şehri Şevvâl 874 h.", *Mecelletü'l-Bahsi'l-İlmî ve't-Türâsi'l-İslâmî*, III (Mekke 1400/1980), s. 258-268; a.mlf., "Terâcimü küttâbi's-sır fi'l-asri'l-Memlûki", *ayn eser*, IV (Mekke 1401/1981), s. 315-320.

²⁵ İlk kâtibü's-sır olan ve uzun bir süre bu görevi üstlenen Fethuddin b. Abdüzzâhir, 691 (1292) senesinde vefat etmiştir. Hakkında bk. Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXI, 245-246; İbnü'l-Cezerî, *Havâdisü'z-zaman*, I, 134-137; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm: sene 691-700*, s. 132-133; Selahaddin Halil b. Aybek es-Safedî, *Kitâbü'l-Vâfi bi'l-Vefeyât* (nşr. Helmut Ritter v.dğr.), I-, Wiesbaden 1962-, III, 366-368.

²⁶ Muhyiddin b. Abdüzzahir *er-Ravzu'z-zâhir fî sîreti'l-Meliki'z-Zâhir ve Teşrifü'l-eyyâm ve'l-usûr fî sîreti'l-Meliki'l-Mansur* isimli biyografik eserleri ile tanınan, önde gelen Memlûkler dönemi münşî ve tarihçilerindendir. 692 (1293) yılında vefat etmiştir. Hakkında geniş bilgi için bk. Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXI, 256-257; İbnü'l-Cezerî, *Havâdisü'z-zaman*, I, 175-183; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm: sene 691-700*, s. 155-156; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 354; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII, 162.

sağlayınca, Takıyyüddin Tûbe'nin teklifi ile Dımaşk muhtesipliği de ona tevdi edildi. Bu son görevinde de gece gündüz çalışıp esnafı kontrol altına alarak haksızlıkları önlemek suretiyle çok başarılı oldu. Bütün bu muvaffakiyetlerinin ardından, sahip olduğu her şeyi harcayarak ve bir miktar da borç almak suretiyle Şehzade Melikü'l-Eşref Halil için çok kıymetli hediyeler aldı. Gerekli izni aldıktan sonra Mısır'a onun yanına gitti ve hediyelerini sundu. Şehzade buna son derece memnun oldu. İbnü's-Sel'ûs'u Mısır'daki malları için teşkil ettirmiş olduğu divanın nezaretine tayin etmek suretiyle ödüllendirdi.²⁷

İkinci grup tarihçilerin başında gelen Nüveyrî'nin rivayetine göre ise, İbnü's-Sel'ûs, Dımaşk veziri Takıyyüddin Tûbe'nin himayesi altına girdikten sonra bazı önemsiz görevlerde istihdam edildi. Bunların ardından Ramazan 687 (Eylül-Ekim 1288) tarihinde Dımaşk muhtesipliğine tayin edildi. Daha sonra da Şehzade Melikü'l-Eşref Halil'in Dımaşk'taki malları için oluşturduğu divanın başına getirildi. Bu görevinde çok başarılı olup büyük miktarda paralar kazandırması, onu şehzadenin gözdesi haline getirdi ve güvenini kazanmasını sağladı. Bundan istifade eden İbnü's-Sel'ûs, Safer 688 (Şubat-Mart 1289) tarihinde Kahire'ye şehzadenin yanına gitti. Şehzade el-Melikü'l-Eşref Halil de onu Mısır'daki divanın başına getirdi.²⁸

Görüldüğü gibi, bu iki grubun rivayetleri İbnü's-Sel'ûs'un hangi göreve daha önce tayin edildiği hususunda birbiriyle çelişmektedir. Elimizde hangi grubun rivayetinin daha sağlam olduğunu gösterecek kesin bir delil bulunmamaktadır. Bununla birlikte ilk grubun temsilcisi kabul edilebilecek olan İbnü'l-Cezerî bu rivayetleri nakledenler arasında hadiseyi en yakından görebilme veya öğrenebilme imkanına sahip olan kişidir. Zira o, 658 (1260) senesinde Dımaşk'ta doğmuş, 739

²⁷ İbnü'l-Cezerî, *Havâdisü'z-zaman*, I, 211-212. Krş. İbnü's-Sukâî, *Tâlî Kitâbi Vefeyât*, s. 152-153; Aynî, *İkdü'l-cümân*, III, 52-53.

²⁸ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXI, 188-189. Krş. İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII, 106-107; Makrîzî, *el-Mukaffa'l-kebîr*, VI, 204-205.

(1338) senesinde aynı şehirde vefat etmiştir.²⁹ Dolayısıyla bu olayların geçtiği yıllarda yaklaşık otuz yaşlarında bulunan ve Dımaşk'ta yaşayan tarihçi, söz konusu olayları yakından müşahade imkanına sahip olmalıdır. Hadiseleri en ince ayrıntısına kadar nakletmiş olması da bunu güçlendirir mahiyettedir. Yine olayların geçtiği yıllarda ileri yaşlarda olan ve Dımaşk'ta yaşayan bir başka tarihçi İbnü's-Sukâî'nin³⁰ rivayetinin de, İbnü'l-Cezerî'ninki kadar teferruatlı olmasa da onunla aynı doğrultuda olması tesadüf olmamalıdır. Son olarak, bu ilk grupta yer alan Aynî'nin, muhtemelen bir başka kaynaktan aldığı ve İbnü'l-Cezerî'nin rivayetinin bazı noktalarına açıklık getiren nakli de bu ilk grubun rivayetlerinin daha sağlıklı olduğu intibasını güçlendirmektedir. Şöyle ki, Aynî rivayetinde, İbnü's-Sel'ûs'un, şehzadenin Dımaşk'taki divanına nazır olduktan sonra mütemadiyen yolladığı hediyelerle onun gözüne girdiğini belirtmektedir. Bu arada Dımaşk muhtesibi vefat edince, İbnü's-Sel'ûs'un, Şehzade el-Melikü'l-Eşref Halil'e pahalı bir hediye göndererek muhtesiplik görevini istediğini, şehzadenin de babasına bizzat rica ederek onun bu vazifeye tayin edilmesini sağladığını kaydetmektedir.³¹ Ancak burada, Aynî'nin nakli ile İbnü'l-Cezerî'nin rivayeti arasında, İbnü's-Sel'ûs'un şehzadenin Dımaşk'taki şahsî divanına nasıl nazır olduğu hususunda bazı farklılıklar olduğu belirtilmelidir. Aynî'nin naklettiğine göre, İbnü's-Sel'ûs, Dımaşk veziri Takıyyüddin Tûbe ile beraber Mısır'a gittiğinde Şehzade el-Melikü'l-Eşref Halil'in Mısır'daki divanına nezaret eden Fahreddin Ömer b. el-Halilî,³² Takıyyüddin

²⁹ Şemseddin Ebû Abdullah b. Muhammed b. el-Cezerî'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIV, 197; Makrîzî, *es-Sülûk*, II/2, 471; Ebû'l-Fazl Şihabeddin Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mietî's-sâmine* (nşr. Abdülvâris Muhammed Ali), I-IV, Beyrut 1997, III, 183.

³⁰ 726 (1326) yılında yüz yaşlarında ölen Fazlullah b. Ebi'l-Fahr b. es-Sukâî'nin hayatı hakkında bk. İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, III, 140; Abdülhay b. Ahmed b. el-Îmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb* (nşr. Abdülkadir el-Arnaûd-Mahmud el-Arnaûd), I-X, Dımaşk 1986-1993, VIII, 134.

³¹ Aynî, *İkdü'l-cümân*, III, 52-53.

³² Fahreddin Ömer b. Abdilaziz b. el-Halilî, Memlükler döneminde çeşitli vazifelerin yanı sıra üç defa vezirlik görevine getirilen büyük devlet adamlarındandır. 711(1312) yılında vefat etmiştir. Hayatı hakkında bk. İbnü's-Sukâî, *Tâli Kitâbi Vefeyât*, s. 126; Nüveyrî,

Tûbe'den Dımaşk'ta ikamet eden ve şehzadenin oradaki mallarına nezaret edecek birisini bulmasını istedi. Takıyyüddin Tûbe de ona İbnü's-Sel'ûs'u işaret ederek onun büyük bir aileden gelen zengin bir kimse olduğunu ve bu görevi alabileceğini söyledi. Daha sonra üçü bir araya gelerek şehzadenin huzuruna çıktılar. Takıyyüddin Tûbe'nin hakkındaki olumlu konuşmaları neticesinde İbnü's-Sel'ûs, şehzade tarafından Dımaşk'taki divanına nazır olarak tayin edildi.³³ Oysa, yukarıda bahsedildiği gibi İbnü'l-Cezerî bu görevlendirme için Fahreddin Ömer b. el-Halilî'nin rolünden bahsetmediği gibi, bunun Takıyyüddin Tûbe Dımaşk'ta iken şehzadeden gelen mektup sonrasında gerçekleştiğini söylemektedir. Bununla birlikte, bu farklılık bir tarafa bırakılacak olursa Aynî'nin naklinin İbnü'l-Cezerî'nin rivayetini teyit ettiği açıktır. Ancak bütün bunlara rağmen birinci gruba ait rivayetin kesinliğini iddia etmek mümkün değildir. Çünkü ikinci grubun rivayeti de Memlûkler dönemi tarihçiliğinin en önemli temsilcilerinden Nüveyrî, İbnü'l-Furât ve Makrîzî gibi güvenilir tarihçiler tarafından nakledilmektedir.

Rivayetlerdeki ortak nokta, İbnü's-Sel'ûs'un bu görevleri esnasındaki başarıları ve devamlı gönderdiği hediyeler vasıtasıyla el-Melikü'l-Eşref Halil'in güven ve sevgisini kazanmış olmasıdır. Nitekim o bu güven ve sevgi sayesinde emellerine nail olmuş ve şehzadenin sultan olmasının ardından vezir tayin edilerek bütün idarî mekanizmayı kontrolü altına almıştır. Ancak o nihaî hedefine varmadan önce, el-Melikü'l-Mansur Seyfeddin Kalavun zamanında bazı sıkıntılara maruz kaldı. Daha önce belirtildiği gibi İbnü's-Sel'ûs, Safer 688 (Şubat-Mart 1289) tarihinde Kahire'ye şehzadenin yanına gitmiş ve buradaki divanın başına tayin edilmeye muvaffak olmuştu. Bu son görevi esnasında el-Melikü'l-Eşref Halil ona büyük itibar gösteriyor ve çok kıymetli hil'atlerle taltif ediyordu. O bu görevi Cema-ziyelevvel 689 (Mayıs-Haziran 1290) tarihine kadar sürdürdü. Söz konusu tarihte şehzade ona vezirlerinkine benzeyen çok kıymetli bir hil'at hediye etmişti. Sultan

Nihâyetü'l-ereb, XXXII, 192; Safedî, *A'yânü'l-asr*, III, 635-638; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIV, 66; Makrîzî, *es-Sülûk*, II/1, 113; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, III, 100-101.

³³ Aynî, *İkdü'l-cümân*, III, 52.

el-Melikü'l-Mansur Seyfeddin Kalavun onu bu hil'atle görünce Nâibü's-saltana Hüsameddin Toruntay'a³⁴ onun kim olduğunu sordu. Toruntay, onun şehzadenin veziri olduğunu söyledikten sonra aleyhindeki bazı bilgileri de³⁵ sultana aktardı. Dinledikleri karşısında oldukça sinirlenen sultan, İbnü's-Sel'ûs'u huzuruna çağırarak, kendisi ve nâibinin haberi olmadan oğlunun divanında çalıştığı için azarladı ve hil'atini çıkarttırdı. Cezalandırılmak ve malî müsadereye tabi tutulmak üzere şâddü'd-devâvîne³⁶ teslim edilmesini emretti. Toruntay şâddü'd-devâvîne, İbnü's-Sel'ûs'u daha ağır şekilde cezalandırmasını emrediyor, el-Melikü'l-Eşref Halil ise ona bir zarar verirse kendisini ağır şekilde cezalandıracağını söyleyerek bu görevliyi tehdit ediyordu. Şehzadenin tehditlerinden korkuya kapılan şâddü'd-devâvîn, İbnü's-Sel'ûs'a işkence etmeyerek sadece bir hücrede tutmakla yetindi. el-Melikü'l-Eşref Halil uzun süren çabaları neticesinde Toruntay'ı ikna etmeyi başarak, nazırını hapisten çıkartmaya muvaffak oldu. Ancak İbnü's-Sel'ûs bu defa ev hapsiyle cezalandırıldı. Hac mevsimine kadar bu durumda kalan İbnü's-Sel'ûs, izin alarak Hicaz'a gitmek suretiyle ev hapsinden kurtulabildi. Toruntay ise ona

³⁴ Emîr Hüsameddin Toruntay, el-Melikü'l-Mansur Seyfeddin Kalavun döneminin büyük emirlerinden olup, onun zamanında nâibü's-saltanalık yapmıştır. 689 (1290) senesinde öldürülmüştür. Toruntay hakkında bk. Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 274-275; İbnü's-Sukâî, *Tâli Kitabi Vefeyât*, s. 94; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXI, 180-183; Zehebî, *Târihu'l-İslâm: sene 681-690*, s. 369-370; İbnü'l-Furât, *Târihu İbni'l-Furât*, VIII, 99-102.

³⁵ Baybars el-Mansûrî, İbnü's-Sel'ûs'un Mısır'daki divana nazır olduktan sonra şehzadenin daha fazla gözüne girmek için bazı iktâ sahiplerinden hisse satın aldığını, bunlardan elde ettiği gelirlerin tamamına el koyup çiftçilere pay vermediğini, bu durumdan şikayetçi olan kimselerin durumu sultana ilettiğini zikretmektedir. Bk. Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 276. Toruntay'ın, İbnü's-Sel'ûs aleyhinde sultana anlatıklarından biri bu olay olmalıdır.

³⁶ Şâddü'd-devâvîn ya da diğer bir isimlendirme ile müşiddü'd-devâvîn, vergi tahsili vb. hususlarda vezire yardımcı olan ve askerî sınıftan seçilen görevli idi. Genellikle onlu emirlerden tayin edilirdi. Geniş bilgi için bk. Taceddin es-Sübkî, *Muîdü'n-niam*, s. 29; Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, IV, 22; Makrîzî, *el-Hutat*, II, 224; İbn Şahin ez-Zâhirî, *Zübde*, s. 98.

yaptıklarının cezasını, şehzadenin kısa süre sonra babasının ölümüyle saltanatı devralması sonucu hayatıyla ödedi.³⁷

Toruntay'ın öldürülmesi, el-Melikü'l-Eşref Halil ile İbnü's-Sel'ûs arasındaki dostluğun derecesini göstermesi bakımından çarpıcı bir örnektir. Yukarıda bahsedildiği gibi, babasının ölümü üzerine tahta çıkan el-Melikü'l-Eşref Halil, hem İbnü's-Sel'ûs'a yaptıkları hem de kendisi aleyhindeki faaliyetleri sebebiyle Toruntay'ı tutuklatarak feci şekilde öldürtmüştü. Cesedi sekiz gün boyunca olduğu yerde bırakıldı, defnedilirken de fakir birisi gibi hasıra sarılarak mezara konuldu. Bütün malları da müsadere edildi.³⁸ Onun müsadere edilen malları önüne getirildiğinde el-Melikü'l-Eşref Halil'in "düşmanından sonra bir gün dahi yaşayan mura-dına ermiştir" mealinde bir şiir okuduğu ve "neredesin ey İbnü's-Sel'ûs!" dediği rivayet edilir.³⁹

Toruntay'ın öldürülmesinden sonra, idareye tam anlamıyla hakim olan Sultan el-Melikü'l-Eşref Halil'in önemli görevlere güvendiği adamları yerleş-tirmeye başladığı anlaşılmaktadır. Nitekim Emîr Bedreddin Baydarâ'yı⁴⁰ niyâ-betü's-saltana görevine tayin etti.⁴¹ Bu sırada hacca gitmiş bulunan İbnü's-Sel'ûs'a bizzat kendi el yazısı ile yazdığı içinde samimi ifadeler bulunan bir mektup göndererek derhal gelmesini emretti. Mektubu alan İbnü's-Sel'ûs, hac kafilesi ile birlikte

³⁷ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXI, 189-190; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII, 107; Makrîzî, *el-Mukaffê'l-kebîr*, VI, 205.

³⁸ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXI, 180, 181-183; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII, 99-101; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/3, 757-758.

³⁹ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXI, 190-191; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII, 107-108.

⁴⁰ Emîr Bedreddin Baydarâ, niyâbetü's-saltana görevinin dışında iki defa vezirlik de yapmış olan büyük emîrlerdendi. 693 (1293) senesinde öldürülmüştür. Hayatı hakkında bk. Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 297; İbnü's-Sukâî, *Tâlî Kitâbi Vefeyât*, s. 58; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXI, 263-266, 269-270; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm: sene 691-700*, s. 177-178; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII, 166-171, 188; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/3, 788-793.

⁴¹ Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 275; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXI, 183; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII, 102; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/3, 759.

bir vezir gibi muamele görerek geri döndü. 20 Muharrem 690 (23 Ocak 1291) tarihinde Kahire'ye varan İbnü's-Sel'ûs, huzura kabul edildi, iki gün sonra da vezirlik görevine tayin edildi.⁴² Onun vezirliğe tayin taklîdini dîvânü'l-inşâ⁴³ reisi Muhyiddin b. Abdüzzahir'in yazdığı nakledilmektedir.⁴⁴

B. Vezirliği ve Sultan Üzerindeki Nüfuzu

el-Melikü'l-Eşref Halil'in vezirliğe tayin ettiği İbnü's-Sel'ûs'a geniş yetkiler verdiği, devlet idaresinde kendisinden sonraki ikinci adam haline getirdiği, İbnü's-Sel'ûs'un da bu yetki ve imkanları fütursuzca kullandığı görülmektedir. Kaynakların bildirdiğine göre, sultan büyük yetkilerle donatmak suretiyle bütün devlet işlerini İbnü's-Sel'ûs'a havale ederek, Memlûk Devleti'nde daha önce hiçbir vezirin görmediği itibarı gösterdi. Kendi memlûklerinden bir grubu onun hizmetine verdi. Bunlar vezirle birlikte hareket ediyor ve onun hizmetini görüyorlardı. Bu durum onu gurura sevk etti ve bir vezir konumunu aşan davranışlar sergilemesine sebep oldu. Emîrlerin ileri gelenleri yanına girdiğinde tam olarak ayağa kalkmıyor, hatta bazılarına itibar dahi etmiyordu. Önemli görevlerde bulunan emîrleri isimleri ile çağırıyor, unvanlarını söyleme ihtiyacı bile duymuyordu. O kadar ileri gitmişti ki, ikinci sultan statüsündeki Nâibü's-saltana Baydarâ'yı dahi hafife alıyor, ona gerekli itibarı göstermiyor, onun bazı görevlerini kendisi üstleniyor, bazı tasarruflarına da engel oluyordu. Baydarâ ise, sultanın ona olan muhabbetini bildiğinden buna ses

⁴² Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXI, 187-188,190; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII, 108; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/3, 760-761; a.mlf., *el-Mukaffa'l-kebîr*, VI, 206-207.

⁴³ Dîvânü'l-inşâ, Memlûkler Devleti'ndeki en önemli divanlardan biri idi. Yabancı devletlerle, tâbi hükümdarlarla ve eyaletlerdeki devlet görevlileriyle yapılan yazışmalar, bütün tayin yazıları ve dîvânü'l-mezâlim'deki halkın şikâyetleri ile ilgili kararlar burada hazırlanırdı. Büyük eyaletlerde birer şubesi bulunan dîvânü'l-inşâ'nın başındaki kimseye re'sü dîvânî'l-inşâ, sâhibü dîvânî'l-inşâ veya nâzırı devâvîni'l-inşâ denilmekteydi. Geniş bilgi için bk. Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, I, 89-139; Makrîzî, *el-Hutat*, II, 225-227; İbn Şahin ez-Zâhirî, *Zübde*, s. 98-102; Abdülmun'im Macid, *Nüzum*, I, 54-66; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 378-383; Koprıman, "Divan", s. 383.

⁴⁴ İbnü'l-Cezerî, *Havâdisü'z-zaman*, I, 41; Seyfeddin Ebû Bekir b. Abdullah b. Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer ve câmiu'l-gurer*, VIII (nşr. Ulrich Haarmann), Kahire 1971, VIII, 306; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 339.

çıkaramıyor, bütün bu hareketleri sineye çekiyordu. Hatta bir gün vezir, makamından çıkıp hazine dairesine gitmek üzere sarayda yürürken, sultanın günlük hizmetinden çıkan büyük emîrlere rastlamıştı. Bu emîrlere hemen onun hizmetine koştular, kimisi de elini öpmeye davrandı. O, biraz ilerlediğinde Baydarâ ile karşılaştı, birbirlerine selam verdikten sonra yürümeye devam ettiler. Bu esnada Nâibü's-saltana Baydarâ, vezire daha fazla hürmet gösteriyordu. Gidecekleri yere vardıklarında vezir onun geri dönmesini istedi ve ona hitap ederken unvanını belirtmeden sadece Emîr Bedreddin demekle yetindi. Bu durum, dönemin tarihçilerine göre benzeri görülmemiş bir olaydı.⁴⁵ Ümeranın ileri gelenleri ve devlet erkânının önemli isimleri bir sıkıntı olduğunda hemen ona koşuyor, bir mesele için kendilerine başvuranları da ona gönderiyorlardı.⁴⁶ Hatta Dimaşk'taki Şâddü'd-devâvîn Emîr Sungur el-A'sar,⁴⁷ görevinden azledilince mallarını müsadere edilmekten kurtarmak ve görevine geri dönebilmek için İbnü's-Sel'ûs'un kızına talip olmuş ve bu sayede hem ağır cezadan kurtulmuş hem de eski görevine dönebilmişti.⁴⁸

Vezir İbnü's-Sel'ûs'un emîrlere karşı sergilemiş olduğu bu tavrı ve ümeranın da ona karşı yumuşak ve alttan alır şeklindeki davranışlarının altında sultanın bu hususta büyük ümeraya verdiği emirler yatmaktadır. Şöyle ki, sultan onu vezirliğe getirdikten sonra Baydarâ ve Alemüddin Sencer eş-Şücâî⁴⁹ gibi önde gelen emîrlere, vezirine gereği gibi hizmet etmeleri hususunda kesin talimat vermişti.⁵⁰

⁴⁵ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXI, 191-193; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII, 108-109; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/3, 761-762; a.mlf., *el-Mukaffa'l-kebîr*, VI, 207-208.

⁴⁶ Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 276.

⁴⁷ Emîr Sungur el-A'sar çeşitli görevlerin ardından iki defa vezirlik de yapmış olup, büyük ümeradandı. 709 (1309) senesinde vefat etmiştir. Hayatı hakkında bk. İbnü's-Sukâî, *Tâlî Kitâbi Vefeyât*, s. 88-89; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXII, 160; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIV, 59; Makrîzî, *es-Sülûk*, II/1, 84; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, II, 104-105.

⁴⁸ İbnü's-Sukâî, *Tâlî Kitâbi Vefeyât*, s. 88; İbnü'l-Cezerî, *Havâdisü'z-zaman*, I, 53.

⁴⁹ Emîr Alemüddin Sencer eş-Şücâî, Dimaşk'ta niyâbetü's-saltana, Mısır'da defalarca vezirlik gibi birçok önemli görevi üstlenmiş olan, döneminin en kudretli emîrlere dendi. 693 (1294) senesinde hırsının kurbanı oldu. Hayatı hakkında bk. İbnü's-Sukâî, *Tâlî*

İbnü's-Sel'ûs'un bu konumu, teşrifâtı bakımından da büyük bir ihtişam sergilemesi sonucunu doğurmuştur. O makamına giderken ve akşam evine geri dönerken son derece ihtişamlı bir alay eşliğinde hareket ediyordu. Sabah yola çıkmadan önce nâzıru'd-devle⁵¹ olarak görev yapanlar, şâddü'd-devâvîn, Kahire ve Mısır (Fustat) valileri ve diğer vezaret çalışanları evin kapısında toplanıyor, en son dört mezhebin kâdî'l-kudâtı ve beraberindekiler geliyorlardı. Herkes toplandığında hizmetçileri alayın tamamlandığını bildirince evinden çıkıyordu. Alaydakiler rütbelerine göre dizilmek sureti ile onun önünde yürüyorlardı. Dört baş kadı ona en yakın grubu oluşturuyor ve makamına varıncaya kadar da yanından ayrılmıyorlardı. Şâfiî ve Mâlikî kâdî'l-kudâtı vezirin hemen önünde ve en yakınında bulunurken onların önünde sırasıyla Hanefî ve Hanbelî kâdî'l-kudâtı, nâzıru'd-devleler, müstevfî'd-devleler⁵² ve diğer vezaret memurları yer alıyorlardı. Akşam yine aynı alay, makamından evine varıncaya kadar ona eşlik ediyordu. Onun alayına iştirak etmemeye kimse cesaret edemiyordu. Vezirin alayı o kadar kalabalıktı ki, bu Kahire sokaklarında izdihama sebep oluyor, insanlar bu yüzden sıkıntı çekiyorlardı. Hatta bu yüzden evini Kahire dışına taşımak zorunda kaldı.⁵³

Teşrifâtına verdiği önem sadece bu alay ile sınırlı kalmayan İbnü's-Sel'ûs başka vesilelerle tertip edilen merasimlerde de protokoldeki önceliği hususunda hassas davranmaya özen gösteriyordu. Mesela Memlûkler döneminde protokol

Kitâbi Vefeyât, s. 90-91; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürrer*, VIII, 353-355; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm: sene 691-700*, s. 184-185; Aynî, *İkdü'l-cümân*, III, 234-238.

⁵⁰ Makrîzî, *el-Mukaffê'l-kebîr*, VI, 206; Aynî, *İkdü'l-cümân*, III, 53.

⁵¹ Aynı zamanda nâzıru'd-devâvîn diye de isimlendirilen nâzıru'd-devle, vezirin uhdesindeki her işle ilgilenen ve onun baş yardımcısı konumundaki mühim bir görevliydi. Geniş bilgi için bk. Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, IV, 29, 31; V, 465; Makrîzî, *el-Hitat*, II, 224; Ayaz, *Memlûkler Döneminde Vezirlik*, s. 234-236.

⁵² Vezirin yardımcılarında olan müstevfî'd-devle, vezaret divanı ile ilgili kayıtları tutmak ve bu divana ait gelir-gider hesaplarını tanzim etmekle görevliydi. Geniş bilgi için bk. Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, IV, 29, 30; Makrîzî, *el-Hitat*, II, 224; Ayaz, *Memlûkler Döneminde Vezirlik*, s. 238-239.

⁵³ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXI, 193-194; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII, 108-109; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/3, 761; a.mlf., *el-Mukaffê'l-kebîr*, VI, 206-207.

açısından çok önem verilen ve vezirlerin protokolün önünde yer aldığı Mahmil⁵⁴ dolaştırma merasimleri bunlardan biridir. Makrîzî, Memlûkler dönemi boyunca Mahmil merasimlerinde alayın önünde yürüme hakkını kullanan üç vezirden birinin İbnü's-Sel'ûs olduğunu kaydeder.⁵⁵

İbnü's-Sel'ûs geniş yetkileri, ihtişamlı protokolünün yanı sıra büyük maddî imkanlara da sahipti. el-Melikü'l-Eşref Halil'in ona yüksek miktarda aylık maaş ve yiyecek tahsisatı yaptırdığı rivayet edilir.⁵⁶ Bunlarla yetinmeyen sultan, 690 (1291) senesinde gerçekleştirdiği bir sefer dönüşünde üzerindeki kıymetli bütün elbiseleri, bindiği atı ve üç bin dinar parayı ona bağışladı, geliri yüksek bir köyü satın alması için beytûlmalden onun adına yetmiş bin dirhem tahsisat yaptırdı.⁵⁷ Bu maddî katkıların yanı sıra, Makrîzî'nin kayıtlarına göre, vezirlerin resmî makamı olan Kal'atü'l-cebel'deki⁵⁸ Kâatü's-sâhib⁵⁹ ismi verilen daire de, el-Melikü'l-Eşref Halil tarafından İbnü's-Sel'ûs için inşa ettirilmiştir.⁶⁰

⁵⁴ Mahmil veya mahmel, müslüman hükümdarların istiklallerini kabul ettirmek ve hac merasiminde kendilerine bir şeref mevkii temin etmek için Mekke'ye gönderdikleri içi boş ve süslü, deve üstünde taşınan mahfeye denirdi. Memlûkler döneminde mahmil için senede iki defa büyük merasimler düzenlenirdi. Daha geniş bilgi için bk. Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, IV, 54, 57-58; İbn Şahin ez-Zâhirî, *Zübde*, s. 87, 92; Ebû Hamid Cemaleddin Muhammed b. Muhammed b. Ebû Bekir b. Ali b. Zahîre, *el-Fezâilü'l-bâhire fî mehâsini Mısır ve'l-Kâhire* (nşr. Mustafa es-Sekkâ-Kamil el-Mühendis), Kahire 1969, s. 199-200; Saîd A. Âşûr, *el-Müctemau'l-Mısri fî asri Selâtini'l-Memâlik*, Kahire 1992, s. 200-203; Fr. Buhl, "Mahmel", *İA*, VII (İstanbul 1988), s. 151-152.

⁵⁵ Makrîzî, *es-Sülûk*, II/3, 851.

⁵⁶ Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 276; Aynî, *İkdü'l-cümân*, III, 54.

⁵⁷ İbnü'l-Cezerî, *Havâdisü'z-zaman*, I, 67. Ayrıca bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 342; Aynî, *İkdü'l-cümân*, III, 69.

⁵⁸ Kal'a veya Kal'atü'l-cebel, Selahaddin Eyyübî tarafından inşasına başlanan, oğlu el-Melikü'l-Adil Seyfeddin zamanında tamamlanan ve bu tarihten itibaren sultanların sarayı olarak kullanılan kaledir. Selahaddin Eyyübî'nin yeni bir başşehir kurmak amacıyla inşa ettirdiği kale, Kahire'deki Mukattam dağında bulunan bir tepenin üzerindedir. Daha geniş bilgi için bk. İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik* (Eymen), s. 79-84; Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, III, 368-374; Makrîzî, *el-Hitât*, II, 201-207; Eymen Fuâd Seyyid, "Kahire", *DİA*, XXIV (İstanbul 2001), s. 174.

Maddî manevî her bakımdan kendini çok güçlü hisseden Vezir İbnü's-Sel'ûs kendi görev alanına dahil olmayan birçok görevlendirme veya azil işine karışıyor ve sultana telkinlerde bulunuyordu. Nitekim aralarındaki bir çekişme yüzünden Kâdî'l-kudât Takıyyüddin b. binti'l-Eazz'in⁶¹ azledilmesine sebep oldu. Zaten sultan da babası el-Melikü'l-Mansur Seyfeddin Kalavun'un zamanında kardeşini desteklemesi sebebi ile bu kadıya kızgındı. İbnü's-Sel'ûs, bu olayı sultana hatırlatmak suretiyle onun göz altına alınmasını ve mallarının müsadere edilmesini sağladı. Hatta daha ileri giderek onu dövdürmek istemişse de, Baydarâ'nın araya girmesi ile bundan vazgeçildi. Vezir, onun yerine tayin edilecek kâdî'l-kudâtın belirlenmesinde de etkili oldu.⁶² Uzun süre başka bir görev alamayan Takıyyüddin b. binti'l-Eazz'in yeniden vazifelendirilmesi de yine İbnü's-Sel'ûs'un rızası ve teşvikiyle mümkün olabilmıştır.⁶³

İbnü's-Sel'ûs büyük emîrlerin çeşitli görevlere tayini ve azilleri hususunda müdahil olmaktan da çekinmiyordu. Mesela 691 (1292) senesinde Halep nâibü's-saltanasının görevden alınıp yerine kendi istediği birinin tayin edilmesini sağladığı gibi, güçlü emîrlerden Şucâî'nin Dimaşk saltanat naipliğinden alınıp yerine bir başka emîrin getirilmesinde de rol oynadığı kaydedilmektedir.⁶⁴ Onun Şucâî'ye

⁵⁹ İki asra yakın vezirlerin resmî makamı olarak kullanılan bu yer hakkında daha geniş bilgi için bk. Ayaz, *Memlükler Döneminde Vezirlik*, s. 194-195.

⁶⁰ Makrîzî, *es-Sülûk*, II/2, 363.

⁶¹ Vezirlik de yapan ve döneminin önde gelen ilim adamlarından olan Takıyyüddin b. binti'l-Eaz 695 (1296) senesinde vefat etmiştir. Hayatı hakkında bk. Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 312; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXI, 299-300; Muhammed b. Şakir el-Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât ve'z-zeylû aleyhâ* (nşr. İhsan Abbas), I-V, Beyrut 1973-1974, II, 279-282; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII, 217; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/3, 813, 817; Takıyyüddin Ebû Bekir b. Ahmed b. Muhammed b. Kâdî Şühbe (ö. 851/1448), *Tabakâtü's-Şâfiyye* (nşr. el-Hâfız Abdülalim Han), I-IV, Beyrut 1987, II, 176-179.

⁶² Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXI, 218-220; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/3, 771-773. Ayrıca bk. Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 287; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII, 123-127.

⁶³ İbnü'l-Cezerî, *Havâdisü 'z-zaman*, I, 57; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 341.

⁶⁴ İbnü's-Sukâî, *Tâlî Kitâbi Vefeyât*, s. 153.

kızgınlığının temelinde tayin ettirdiği bir kadıyı sultana şikayet ederek azlettirmesi yatıyordu. Daha sonra Emîr Şücâî'ye karşı faaliyete girişmiş, istediği kadıyı yeniden tayin ettirmeye muvaffak olduğu gibi sultanın, Şücâî'yi azarlamasını da sağlamıştı. Daha sonra ele alınacağı gibi, bunu unutmayan Şücâî, el-Melikü'l-Eşref Halil'in öldürülmesinden sonra İbnü's-Sel'ûs'un tutuklanmasında önemli rol oynadı ve ona ağır işkencelerde bulundu.⁶⁵ İbnü's-Sel'ûs, Kûs valiliğini yürüten bir emîri de talimatlarını dikkate almıyor diye sultana şikayet ederek azlettirmişti. Bu emîrin, İbnü's-Sel'ûs aleyhinde sultanın mallarını çaldığı şeklindeki ithamları da sultan tarafından dikkate alınmamış, hatta daha sonra vezire saygısızlık yaptığı için ağır şekilde cezalandırılmıştı.⁶⁶

İbnü's-Sel'ûs'un müdahaleleri bunlarla sınırlı kalmıyor, sadece kâtibü's-sırrın haberdar olabileceği sultana ait yazışmaları da görmek istiyordu. Nitekim Kâtibü's-sır Fethuddin b. Abdüzzahir'e, yazdığı her şeyi kendisine de sunmasını emretmiş, kâtip ise bunun mümkün olmadığını, sultanın sırlarına kendisinden başkasının vâkıf olamayacağını söyleyerek itiraz etmişti. Bu hadiseyi duyan sultanın, Fethuddin'e hak verdiği,⁶⁷ İbnü's-Sel'ûs'un buna çok kızdığı kaydedilmektedir.⁶⁸

Yukarıda bahsedilen faaliyetleri, İbnü's-Sel'ûs'un insanların gözünden düşmesine sebep oluyordu. Bunları umursamayan vezir, en yakın arkadaşlarını dahi cezalandırmaktan çekinmiyordu. İlk olarak, kendisine devlet kapısını açan Takıyyüddin Tûbe'yi azlettirerek mallarını müsadere ettirdi. Daha sonra ilk görevine tayininde aracılık yapmış olan Kâtibü's-sır Fethuddin b. Abdüzzahir'e devamlı bas-kıda bulunarak, rahat görev yapmasını engelledi.⁶⁹ Gerek bu ikisine yaptıkları ve

⁶⁵ İbnü's-Sukâî, *Tâlî Kitabî Vefeyât*, s. 91

⁶⁶ Aynî, *İkdü'l-cümân*, III, 76-79.

⁶⁷ İbnü'l-Cezerî, *Havâdisü'z-zaman*, I, 135; Safedî, *el-Vâfî*, III, 366-367; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 350.

⁶⁸ İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, VII, 334.

⁶⁹ İbnü's-Sukâî, *Tâlî Kitabî Vefeyât*, s. 153; İbnü'l-Cezerî, *Havâdisü'z-zaman*, I, 213.

gerekse ümeraya karşı sergilediği tavırlar, sevenlerinin azalmasına, düşmanlarının da çoğalmasına neden oldu.⁷⁰

Vezir İbnü's-Sel'ûs'un ümera içinde hedef aldıklarının başında Şücâî ve Baydarâ geliyordu. Daha önce belirtildiği gibi, Şücâî ile çekişmesinin altında bir kadı tayini meselesi yatıyordu. Baydarâ'ya gelince, nâibü's-saltana hüviyetiyle yönetimdeki ikinci kişi olması dolayısıyla İbnü's-Sel'ûs'un idaredeki hakimiyetini engelleyebilecek bir konumdaydı. İbnü's-Sel'ûs'un onu bu sebeple devreden çıkarmaya çalıştığı düşünülebilir. Nitekim böyle faaliyetlerin içine giriyor ve Baydarâ'nın yapmak istediği birçok şeyi engelliyordu. Bu tavrı aralarındaki husumeti artırıyor ve özel konuşmalarında birbirleri aleyhinde ağır ifadeler kullanıyorlardı. Bunların dedikoducular tarafından her iki tarafa ulaştırılması, aralarındaki düşmanlığı daha da körüklüyordu. Sultanın bu çekişmede daima vezirinin tarafını tutması ve onu desteklemesi Baydarâ'nın bir yandan kızgınlığını artırırken, diğer yandan da sultanın bir şekilde kalbini kırdığı büyük emîrleri çeşitli yollarla yanına çekerek kendi adına bazı tedbirler almasına sebep oluyordu.⁷¹

Baydarâ'nın faaliyetlerinden haberdar olduğu anlaşılan İbnü's-Sel'ûs'un, onu bir an önce devreden çıkarmak için hiçbir fırsatı kaçırmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim önce, 691 (1292) senesinde sultanın Halep civarındaki önemli bir bölgeyi Hristiyanlardan alması sonrası Dimaşk'a dönüşünde onu daha önce benzeri görülmemiş ölçüde ihtişamlı bir şekilde karşılayarak, sultanın kendisine olan muhabbetini daha da artırdı. Ardından, ordunun önemli bir kısmıyla civardaki bir isyanı bastırmaya giden Baydarâ'nın buradan başarısızlıkla dönmesini fırsat bilerek, sultana onun isyancılardan rüşvet aldığını söyledi ve sultan tarafından ağır hakaretlere maruz kalmasını sağladı. Bu olay Baydarâ'yı çok etkiledi ve günlerce hasta yattı.⁷²

⁷⁰ İbnü's-Sukâî, *Tâlî Kitâbi Vefeyât*, s. 154.

⁷¹ İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer*, VIII, 346.

⁷² İbnü'l-Cezerî, *Havâdisü'z-zaman*, I, 110,111. Rüşvet söylentilerini bizzat Baydarâ'nın beraberindeki emîrlerin çıkardığı da kaydedilmektedir (Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXI, 241; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII, 143; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/3, 779). Muhtemelen bu iddiaları sultana ulaştıran İbnü's-Sel'ûs olmuştur.

Bu hadiseden kısa bir süre sonra sultan veziri İbnü's-Sel'ûs'u da alarak Kahire dışında avlanmaya gitti. Daha sonra vezirini civarda kendi hâs hazinesine ait arazi ve malların durumunu ve gelirlerini teftişe gönderdi. Bu bölgelerde sultana ait ambarların boş, Baydarâ'ya ait olanların ise ağzına kadar dolu olduğunu tespit eden İbnü's-Sel'ûs durumu sultana bildirdi. Bununla kalmayarak, Baydarâ'nın onun mallarını zimmetine geçirdiği şeklinde ithamlarla, sultanın, nâibü's-saltanası hakkındaki hüsn-ü zannını yok etmeye muvaffak oldu. Adamları vasıtasıyla durumdan haberdar olan Baydarâ, sultanın dönüşü için büyük bir ziyafet tertip etti. Sultan bu ziyafete iştirak etmekle birlikte verdiği hediyelere itibar etmeyerek ona olan tepkisini gösterdi.⁷³

Ne var ki, İbnü's-Sel'ûs'un bu faaliyetleri sonunda kendisine bir fayda sağlamadığı gibi sultanın da hayatına mal olmuştur. Şöyle ki, 3 Muharrem 693 (4 Aralık 1293) tarihinde sultan, avlanmak maksadıyla Kahire dışına çıkarken Vezir İbnü's-Sel'ûs'u vergi tahsilatı için İskenderiye'ye yollamıştı. İbnü's-Sel'ûs oraya gittiğinde, Baydarâ ve adamlarının bölgenin ticaret mallarına ve vergilerine el koyduğunu görerek durumu sultana bildirdi. Bunu öğrenen sultan çok öfkeleni. Baydarâ'yı çağırarak büyük emîrlerin huzurunda azarlayıp hakaret etti. Sultanın yanında sessiz kalan Baydarâ, dışarı çıktığında arkadaşları olan büyük emîrlerle bir durum değerlendirmesi yaptı ve neticede sultanı öldürmeye karar verdiler. Baydarâ ve arkadaşları 12 Muharrem 693 (13 Aralık 1293) tarihinde, yanındaki askerlerin azlığından da istifade ederek sultanı bir suikastla öldürdüler.⁷⁴ Baydarâ'nın sultanı öldürmesine sebep olarak, ümeraya karşı tutumunu ve İbnü's-Sel'ûs'u vezir tayin etmesini gösterdiği rivayet edilir.⁷⁵

⁷³ Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 292; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXI, 248-249; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII, 153-154; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/3, 782-783.

⁷⁴ Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 295-296; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXI, 259-260; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürrer*, VIII, 345-347; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII, 166-168; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/3, 788-790; Aynî, *İkdü'l-cümân*, III, 201-206.

⁷⁵ İbnü'l-Cezerî, *Havâdisü'z-zaman*, I, 193; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXI, 265; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, I, 408; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII, 170; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/3, 792.

Sultanın öldürülmesi, İbnü's-Sel'ûs için yegâne dayanağını kaybetmesi anlamına geliyordu. Artık onun için parlak ve güzel günler sona ermiş, düşmanları ile karşılaşma vakti gelip çatmıştı.

C. Vezirliğinin Sona Ermesi ve Öldürülmesi

el-Melikü'l-Eşref Halil'in öldürülmesinin ardından kendisini sultan ilan eden Nâibü's-saltana Baydarâ, bazı büyük emîrlerin muhalefeti neticesinde çıkan çatışmada başarısız oldu ve öldürüldü.⁷⁶ Onun öldürülmesiyle en önemli düşmanından kurtulan İbnü's-Sel'ûs'u, bu defa Şücâi gibi muhtemelen Baydarâ'dan daha tehlikeli bir hasmı bekliyordu.

Kahire'de bu gelişmeler yaşanırken, İbnü's-Sel'ûs olanlardan habersiz İskenderiye'deki teftiş görevini sürdürüyordu. Bu şehirdeki mal-mülk sahiplerini ve tüccarları malî müsadereye tabi tutuyor ve insanlara sert davranarak kendisine olan nefreti artırıyor. Şehrin valisini gözaltına alarak, iki bin dinar para cezasına çarptırdı. Bu cezanın verildiği gün ikindiden sonra posta güvercini ile valiye, el-Melikü'l-Eşref Halil'in öldürüldüğünü, Baydarâ'nın sultan olduğunu bildiren ve derhal veziri tutuklayarak göndermesini emreden bir mektup geldi. Bunu kimseye söylemeyen vali, akşam mektupla birlikte vezirin yanına gitti. Vezirin kapısındaki görevliye, önemli bir durum olduğunu ve acilen vezirle görüşmesi gerektiğini söyledi. Vezirden gelen cevap ise, valinin gece yarısına kadar önceden kendisine verilen para cezasını ödememesi halinde soyularak kırbaçlanması şeklindeydi. Vali ısrar ederek görüşme talebini yineledi. Nihayet vezirin yanına girmeyi başardı. Vezir İbnü's-Sel'ûs aynı tavırlarını sürdürüyor ve valiye parayı tamamlayıp tamamlamadığını soruyordu. Parayı hazırladığını belirten vali cebindeki mektubu çıkarıp vezire verdi. Mektubu okuyan İbnü's-Sel'ûs'un tavırları bir anda değişti ve valiye

⁷⁶ Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 296-297; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXI, 263-264; İbnü'l-Cezerî, *Havâdisü'z-zaman*, I, 191-192; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII, 169-170; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/3, 791-793.

yumuşak davranmaya başladı. Vali ona bir şey yapmayacağını,⁷⁷ ancak sabaha kadar şehirde kalır ve halk mektuptan haberdar olursa, onu ağır şekilde cezalandıracaklarını söyledi. Bunun üzerine İbnü's-Sel'ûs hemen kalktı ve valinin refakatinde İskenderiye'den çıktı. Yanında Dimaşklı bir şahıs vardı. İki Kahire yakınlarında bir zaviyede konakladılar. Dimaşklı arkadaşı ona burada bir süre gizlenmesi, daha sonra duruma göre hareket etmesi tavsiyesinde bulundu. Kibrinden durumun vahametinin farkında olmayan İbnü's-Sel'ûs ona kızarak “*avamdan biri gibi nasihat etmeye utanmıyor musun, emrimizdeki bir memur böyle davranrsa biz ne kadar kızarız, bunu bana nasıl yakıştırırsın, hem idareyi elinde tutanlar bize muhtaçtır, biz olmadan devleti nasıl idare edebilirler?*” şeklinde söylendi.⁷⁸

Daha sonra Kahire'ye dönen İbnü's-Sel'ûs önceden olduğu gibi kibirli tavırlarına devam ediyor, bir şey olmamış gibi davranıyordu. Beş gün boyunca hiç kimse ona ilişmedi. Ancak bu duruma çok sinirlenen yeni vezir Şücâî, o sırada devletin idaresini elinde tutan emirlere, el-Melikü'l-Eşref Halil ile nâibü's-saltana ve diğer ümeranın arasını bozan ve sultanın ölümüne neden olan İbnü's-Sel'ûs'un cezalandırılması gerektiğini söyledi. Bunun üzerine 22 Muharrem 693 (22 Aralık 1293) tarihinde yakalanıp Şücâî'ye teslim edildi.⁷⁹

Aynî, İbnü's-Sel'ûs'un Kahire'ye döndükten sonra Şücâî ile karşılaşmasını teferruatlı bir şekilde anlatmaktadır. Buna göre, İbnü's-Sel'ûs'un Kahire'ye döndüğünü haber alan Şücâî, nâibü's-saltana ile görüştü ve onun emirlerin huzuruna çağırılması kararının alınmasını sağladı. Şücâî daha sonra bir memura “vezire git, ümeranın selamlarını ileterek, kendisini yanlarında görmek istediklerini ve devletin ona ihtiyacı olduğunu söyle” dedi. Memur bunları İbnü's-Sel'ûs'a iletince, yeniden kendisine güveni gelen vezir, memura vezaret alayı toplanıncaya kadar beklemesini

⁷⁷ Zehebî'nin rivayetine göre vali ona hakaret etmiş ve aşağılayarak şehirden çıkarmıştır (*Târihu'l-İslâm: sene 691-700*, s. 200).

⁷⁸ Aynî, *İkdü'l-cümân*, III, 228-230. Krş. Makrîzî, *el-Mukaffe'l-kebir*, VI, 208-209.

⁷⁹ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXI, 271-273; İbnü'l-Furât, *Târihu İbni'l-Furât*, VIII, 175-177; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/3, 796-797; a.mlf., *el-Mukaffe'l-kebir*, VI, 208-209.

daha sonra ümeranın huzuruna gidebileceklerini söyledi. Eskiden olduğu gibi alay toplandı ve hep birlikte Kal'atü'l-cebel'e çıktılar. Yanına vardıklarında hatırını soran Şücâî, yeni sultanın da kendisini vezir tayin etmek istediğini bildirdi. Gururundan taviz vermeyen İbnü's-Sel'ûs, önce sultanla görüşmesi gerektiğini, bazı şartları olduğunu söyledi. Şücâî de sultanın bazı şartlarının bulunduğunu, önce orduya bir cülûs nafakası dağıtılmasını istediğini belirtti. Bu sözlerinin hemen ardından, daha önce İbnü's-Sel'ûs'un cezalandırdığı ve mallarını müsadere ettiği şâddü'd-devâvîne işaret ederek veziri tutuklattı. Söz konusu şâddü'd-devâvîn onu tutuklarken ağır hakaretlerde bulundu.⁸⁰

Kibrinden dolayı hiçbir şeyi gözü görmeyen ve tedbir almayan, Şücâî'nin kendisi ile alay ettiğinin dahi farkına varamayan İbnü's-Sel'ûs'u çok kötü bir akıbet bekliyordu. Tutuklanmasının ardından işkence edilmek ve mal müsaderesine tabi tutulmak üzere şâddü'd-devâvîne teslim edildi. Bu emrin, ona ölünceye kadar işkence yaptığı, hatta öldüğünü fark etmeyerek işkenceye devam ettiği rivayet edilir.⁸¹ Ona işkence yapanların bin yüz kırbaç vurdukları, yalvarmalarına aldırmadıkları, gündüz eşek üzerinde, halkın görebileceği bir şekilde hapsedildiği yerden Kal'atü'l-cebel'e naklettikleri, vezareti sırasındaki kötülükleri sebebiyle kızgın olan insanların bu esnada ona hakaret ettikleri belirtilmektedir.⁸² Hatta öldükten sonra işkenceden dolayı cesedinin çürüdüğü ve dağıldığından da bahsedilmektedir.⁸³ Ölümünün ardından Kahire'deki büyük bir mezarlığa defnedildi.⁸⁴ Daha sonra Dımaşk'a nakledildiği de kaydedilmektedir.⁸⁵ Onun ölümünden sonra mezarında da

⁸⁰ Aynî, *İkdü'l-cümân*, III, 230-231.

⁸¹ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXI, 273; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII, 176-178; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/3, 797, 798.

⁸² Makrîzî, *el-Mukaffê'l-kebîr*, VI, 209-210.

⁸³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm: sene 691-700*, s. 200; Safedî, *el-Vâfî*, IV, 87.

⁸⁴ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXI, 273; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/3, 798; a.mlf., *el-Mukaffê'l-kebîr*, VI, 210; Aynî, *İkdü'l-cümân*, III, 228.

⁸⁵ İbnü'l-Cezerî, *Havâdisü'z-zaman*, I, 211.

rahat bırakılmadığı, kabrini talan edip yakmak isteyen bazı askerlerin mezarı bulamadıkları için bundan vazgeçmek zorunda kaldıkları söylenmektedir.⁸⁶

İbnü's-Sel'ûs'u cezalandıranlar sadece onu cezalandırmakla kalmadılar, Mısır ve Dımaşk'taki bütün akrabaları ve yakınlarını da tutuklayıp mallarını müsadere ettiler.⁸⁷ Yine Dımaşk'a müzekkere yollanarak, onun burada emanet bıraktığı iddia edilen büyük miktardaki parasına da el konuldu.⁸⁸ Ailesi ve yakınlarından müsadere edilen miktarın dört yüz bin dirheme ulaştığı rivayet edilir.⁸⁹

Bu cezalandırma işlemlerini yürüten Şücâî'nin, İbnü's-Sel'ûs'un akrabalarına verdiği cezalardan sadece bir kişinin kurtulduğu rivayet edilmektedir. Buna göre, İbnü's-Sel'ûs vezirliğe tayin edildikten sonra bütün akrabalarını Mısır'a davet etmiş, aralarından sadece birisi bu daveti kabul etmemiş ve bir şiir yazarak veziri uyarmıştı. Bu zat şiirinde meâlen, “Ey bu mülkün veziri bil ki / sen engerek yılanlarının⁹⁰ üzerine bastın / Allah'a dayan ve ona sığın ki / korkarım seni yılan⁹¹ sokar”, şeklinde ifadeler kullanıyordu. Bu şiirden uzun zamandır haberdar olan Şücâî, Dımaşk'tan cezalandırmak üzere İbnü's-Sel'ûs'un akrabalarını çağırdığında, şiirin yazarını bundan istisna tutmuş ve ona hiçbir şekilde dokunulmamasını emretmişti.⁹²

⁸⁶ İbnü'l-Cezerî, *Havâdisü 'z-zaman*, I, 213-214.

⁸⁷ İbnü'l-Furât, *Târihu İbni 'l-Furât*, VIII, 178. Ayrıca bk. Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü 'l-fikre*, s. 300.

⁸⁸ İbnü'l-Cezerî, *Havâdisü 'z-zaman*, I, 194; Safedî, *el-Vâfi*, IV, 87; İbnü'l-Furât, *Târihu İbni 'l-Furât*, VIII, 177; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/3, 797; a.mlf., *el-Mukaffa 'l-kebîr*, VI, 209.

⁸⁹ Aynî, *İkdü 'l-cümân*, III, 231.

⁹⁰ Şiiri yazan zata engerek yılanları anlamına gelen “el-efâî” kelimesi ile kimleri ima ettiği sorulduğunda, kâtipler ve divan görevlilerini kastettiğini söylediği rivayet edilir (İbnü'l-Cezerî, *Havâdisü 'z-zaman*, I, 213).

⁹¹ Şiirde yılan, bu anlama gelen “şücâî” kelimesi ile ifade edilmektedir. Şair ustalıkla kelimenin her iki anlamını da kastetmiş olmaktadır. *Zübdetü 'l-fikre* naşiri de bu duruma işaret etmektedir. Bk. Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü 'l-fikre*, s. 300, dn. 3.

⁹² İbnü'l-Furât, *Târihu İbni 'l-Furât*, VIII, 177-178; Aynî, *İkdü 'l-cümân*, III, 232-233. Ayrıca bk. İbnü's-Sukâî, *Tâlî Kitâbi Vefeyât*, s. 153; Safedî, *el-Vâfi*, IV, 87.

Kaynaklar İbnü's-Sel'ûs'u orta boylu, şişman, kumral saçlı ve beyaz tenli olarak tarif etmektedirler. Aynı kaynaklar onu hitabeti düzgün, ikna kabiliyeti yüksek, heybetli, vezirlik için ehil ve tecrübeli, fakat kendini çok beğenen, kibirli ve ahmak bir kimse olarak vasıflandırmaktadırlar.⁹³ Samimi bir müslüman ve ibadetine düşkün bir kimse olarak da tanıtılan İbnü's-Sel'ûs'un⁹⁴ önceleri müsamahakâr ve cömert bir insan olduğu, ancak daha sonra cimrileştiği rivayet edilir.⁹⁵

Sonuç

İbnü's-Sel'ûs, vezirliğin niyâbetü's-saltana mertebesinde görüldüğü ve diğer dönemlere göre önemini kaybetmediği birinci dönemde bu vazifeyi yürütmüştür. O, gerek bu ilk dönemin özelliği, gerekse sultanın onun için oluşturduğu mutlak destek, sınırsız yetki ve maddî imkanlar gibi şartlar sayesinde görevi boyunca fütursuzca davranabilmiş, kendi görev alanının dışında kalan konularda dahi tasarrufta bulunabilmiştir. Onu, bu manada Memlükler döneminin en kudretli veziri olarak görmek mümkündür. Bu ilk dönemde onunla mukayese edilebilecek ölçüde güç sahibi olan vezirler Şerefüddin el-Fâizî⁹⁶ ve Bahaeddin b. Hinnâ⁹⁷ ise hiçbir zaman

⁹³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm: sene 691-700*, s. 199; Safedî, *el-Vâfi*, IV, 86-87.

⁹⁴ İbnü'l-Cezerî, *Havâdisü'z-zaman*, I, 213; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm: sene 691-700*, s. 200.

⁹⁵ İbnü'l-Cezerî, *Havâdisü'z-zaman*, I, 214.

⁹⁶ Tarihçilerin ekseriyeti tarafından Memlükler döneminin ilk veziri kabul edilen Şerefüddin Hibetüllah b. Sâid el-Fâizî 665 (1257) senesinde öldürülmüştür. Hayatı hakkında bk. Şihabeddin Ebû Muhammed Abdurrahman b. İsmail Ebû Şâme el-Makdisî, *Terâcimü ricâli'l-karneyni's-sâdis ve's-sâbi'-ez-Zeyl ale'r-Ravzateyn* (nşr. es-Seyyid İzzet el-Attâr el-Hüseynî), Beyrut 1974, s. 196; el-Mekîn Ebü'l-Mekârim Circis b. el-Amîd, *Ahbârü'l-Eyyûbiyyîn* (nşr. Claude Cahen, *Bulletin D'Études Orientales*, XV [Damas 1955-57] içinde), s. 165-166; Kutbüddin Ebü'l-Feth Musa b. Muhammed el-Yûnînî, *Zeylû Mir'âti'z-zamân*, I-IV, Haydarâbâd 1954-1961, I, 80-82; Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 25; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXIX, 458-459, 460; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm: sene 651-660*, s. 220-221; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 212; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/2, 406, 407.

⁹⁷ On sekiz sene aralıksız görevde kalarak Memlükler döneminde en uzun süre vezirlik yapan kimse olan Bahaeddin Ali b. Muhammed b. Selim b. Hinnâ 677 (1279) senesinde vefat etmiştir. Hayatı hakkında bk. Yûnînî, *Zeylû Mir'ât*, III, 384-386; İbnü's-Sukâî,

emîrleri karşlarına almayı tercih etmemiş, daha ziyade kendi görevleri ile ilgilenmiş, İbnü's-Sel'ûs'a göre çok mütevazı sayılabilecek kimselerdir. Bunlardan Fâizî, devlet idaresine daha fazla karışmak istemişse de bunda İbnü's-Sel'ûs kadar başarılı olamamış, ümeraya düşmanlık yapmaya ise hiç kalkışmamıştır.⁹⁸

Vezir İbnü's-Sel'ûs'un azledilerek öldürölmesini tamamen asker-sivil çekişmesinin bir sonucu olarak görmek doğru olmamalıdır. Zira burada ümeranın esas itibariyle sivil bir makam olan vezirliğe müdahale arzusu söz konusu değildir. Aksine vezirin kendi görev alanının dışında, özellikle de nâibü's-saltananın uhdesindeki işlerde söz sahibi olma isteğı bahis konusudur. Tabii olarak bu durum büyük emîrler arasında hoşnutsuzluk meydana getirmiştir. Diğer taraftan, İbnü's-Sel'ûs'a karşı olan tepkiler sadece ümera grubundan değil, bir bütün olarak idareyi oluşturanların tamamından kaynaklanmaktadır. Bu noktada İbnü's-Sel'ûs'un, kendisine büyük yardımları olan Takıyyüddin Tûbe ve Fethüddin b. Abdüzzahir gibi kimselere dahi vefasızca davranmasının önemli rolü olduğu unutulmamalıdır. Nitekim daha önce bahsedildiğı gibi, İbnü's-Sukâî onun bu iki zata yaptıklarının sevenlerini azaltıp düşmanlarını artırdığına dikkat çekmiştir. Yine tutuklandıktan sonra işkence altındaiken dahi halk tarafından taşlanmak istenmesi, hem bu icraatlarından hem de insanlara yaptığı haksızlıklardan kaynaklanıyor olmalıdır.

Dönemin tarihçilerinin, İbnü's-Sel'ûs hakkında, genelde güzel ifadeler kullanmamalarının altında da yine onun vefasızlığı ve aşırı kibirliliğı yatmaktadır. Daha önce temas edildiğı gibi, bütün tarihçiler bu huyları yüzünden onu eleştirmektedirler. Aynı tarihçilerin, onun kadar imkana sahip olan, ancak bunu hiçbir

Tâlî Kitâbi Vefeyât, s. 99; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXX, 388-389; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer*, VIII, 225-226; Zehebî, *Târihu'l-İslâm: sene 671-680*, s. 276-277; Safedî, *el-Vâfi*, XXII, 30-33; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, III, 76-78; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 298; İbnü'l-Furât, *Târihu İbni'l-Furât*, VII, 125-126; Makrîzî, *el-Hutat*, II, 370-371.

⁹⁸ Şerefüddin el-Fâizî ve Bahaeddin b. Hinnâ'nın vezirlikleri sırasındaki faaliyetleri hakkında daha geniş bilgi için bk. . Ayaz, *Memlûkler Döneminde Vezirlik*, s. 30-33, 35-39.

zaman istismar etmeyen ve mütevazılığı ile ön plana çıkan Bahaeddin b. Hinnâ için hayırhah konuşmaları dikkat çekicidir.

Sonuç itibariyle, el-Melikü'l-Eşref Halil'in sınırsız desteğiyle ve geniş yetkilerle vezirlik görevine tayin edilmiş olan İbnü's-Sel'ûs, bu konumunu devletin ve vezaret müessesesinin yararına kullanmak yerine, idareyi tamamen kendi kontrolüne almak ve insanlara tahakküm için bir vesile addetmiştir. Ne var ki, onun bu tercihi sadece kendisinin değil, Sultan el-Melikü'l-Eşref Halil'in de hayatına mal olmuş, akraba ve yakınlarının da büyük zarar görmesi sonucunu doğurmuştur.

Kaynakça

ABDÜLMUN'İM MACİD, Nüzumu devleti selâtini'l- Memâlîk ve rûsûmühüm fî Mısır, I-II, Kahire 1979-1967.

AHMED DERRÂC, "Mersûmü's-Sultan Kayıtbay el-Hâs bi-Küttâbi's-sır ve'l-kudât ve's-sâdır fî şehri Şevvâl 874 h.", Mecelletü'l-Bahsi'l-İlmî ve't-Türâsi'l-İslâmî, III (Mekke 1400/1980), s. 257-282.

-----, "Terâcimü küttâbi's-sır fî'l-asri'l-Memlûkî", aynı eser, IV (Mekke 1401/1981), s. 315-350.

AYAZ, Fatih Yahya, Memlûkler Döneminde Vezirlik (1250-1517), (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004.

el-AYNÎ, Bedreddin Mahmud b. Ahmed (ö. 855/1451), İkdü'l-cümân fî târihi ehli'z-zamân (nşr. Muhammed M. Emin), I-IV, Kahire 1987-1992; a.g.e. (nşr. Abdürrazık et-Tantâvî el-Karmût), Kahire 1989.

BAYBARS el-MANSÛRÎ, Rükneddin en-Nâsirî ed-Devâdâr el-Hıtâî (ö. 725/1325), Zübdetü'l-fikre fî târihi'l-Hicre (nşr. Donald S. Richards), Beyrut 1998.

BUHL, Fr., "Mahmel", İA, VII (İstanbul 1988), s. 151-152.

EBÛ ŞÂME, Şihabeddin Ebû Muhammed Abdurrahman b. İsmail el-Makdisî (ö. 665/1267), Terâcimü ricâli'l-karneyni's-sâdis ve's-sâbi'-ez-Zeyl ale'r-Ravzateyn (nşr. es-Seyyid İzzet el-Attâr el-Hüseynî), Beyrut 1974.

EYMEYEN FUÂD SEYYÎD, "Kahire", DİA, XXIV (İstanbul 2001), s. 173-175.

GOTTSCHALK, H. L., "Dîwân" (Egypt), EP, II (Leiden 1965), s. 327-331.

HASAN el-BÂŞÂ, el-Fünûnü'l-İslâmiyye ve'l-vezâif ale'l-âsâri'l-Arabiyye, I-III, Kahire, ts.

İBN FAZLULLAH el-ÖMERÎ, Şihabeddin Ahmed b. Yahya (ö. 749/1349), Mesâlikü'l-ebsâr fî memâlikî'l-emsâr: Memâlikü Mısır ve's-Şâm ve'l-Hicâz ve'l-Yemen (nşr. Eymen Fuâd Seyyid), Kahire 1985.

----, et-Ta'rif bi'l-mustalahi's-şerîf (nşr. Muhammed Hüseyin Şemseddin), Beyrut 1988.

İBN HACER, Ebü'l-Fazl Şihabeddin Ahmed b. Ali el-Askalânî (ö. 852/1449), ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yânî'l-mieti's-sâmine (nşr. Abdülvâris Muhammed Ali), I-IV, Beyrut 1997.

İBN HALDÛN, Abdurrahman b. Muhammed (ö. 808/1406), Mukaddimetü İbn Haldûn (nşr. Ali Abdülvahid Vâfi), Kahire, ts.

İBN İYÂS, Muhammed b. Ahmed (ö. 930/1524), Bedâiu'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr (nşr. Muhammed Mustafa), I-V, Kahire 1982-1984.

İBN KÂDÎ ŞÜHBE, Takıyyüddin Ebû Bekir b. Ahmed b. Muhammed (ö. 851/1448), Tabakâtü's-Şâfiyye (nşr. el-Hâfız Abdülalim Han), I-IV, Beyrut 1987.

İBN KESÎR, Ebü'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Ömer (ö. 774/1373), el-Bidâye ve'n-nihâye (nşr. Ahmed Ebu Mâhim v.dğr.), I-XIV, Beyrut, ts.

İBN ŞAHÎN ez-ZÂHİRÎ, Garsüddin Halil (ö. 873/1468), Zübdetü Keşfi'l-memâlik ve beyânü't-turuk ve'l-mesâlik (nşr. Paul Ravaisse), Paris 1894.

İBN TAĞRİBERDÎ, Ebü'l-Mehâsin Cemaleddin Yusuf (ö. 874/1469), en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire, I-XII, Kahire 1956, XIII- XVI (nşr. Fehim M. Şeltût v.dğr.), Kahire 1970-1972.

İBN ZAHÎRE, Ebû Hamid Cemaleddin Muhammed b. Muhammed b. Ebû Bekir b. Ali (ö.888/1483), el-Fezâilü'l-bâhire fî mehâsini Mısır ve'l-Kâhire (nşr. Mustafa es-Sekkâ-Kamil el-Mühendis), Kahire 1969.

İBNÜ'D-DEVÂDÂRÎ, Seyfeddin Ebû Bekir b. Abdullah b. Aybek (ö. 736/1336'dan sonra), Kenzü'd-dürer ve câmiu'l-gurer, VIII (nşr. Ulrich Haarmann), Kahire 1971, IX (nşr. Hans Robert Roemer), Kahire 1960.

İBNÜ'L-CEZERÎ, Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim b. Ebî Bekir (ö.739/1338), Havâdisü'z-zaman ve enbâuh ve vefeyâtü'l-ekâbir ve'l-a'yân min ebnâih (nşr. Ömer Abdüsselam Tedmürî), I-III, Beyrut 1998.

İBNÜ'L-FURÂT, Nasıruddin Muhammed b. Abdürrahim b. Ali (ö. 807/1405), Târîhu'd-düvel ve'l-mülûk-Târîhu İbni'l-Furât, VII (nşr. Kostantin Züreyk), Beyrut 1942, VIII (nşr. Kostantin Züreyk-Necla İzzeddin), Beyrut 1939, IX/1 (nşr. Kostantin Züreyk), Beyrut 1936, IX/2 (nşr. Kostantin Züreyk-Necla İzzeddin), Beyrut 1938.

İBNÜ'L-İMÂD, Abdülhay b. Ahmed (ö. 1089/1679), Şezerâtü'z-zeheb fî ahhbâri men zeheb (nşr. Abdülkadir el-Arnaûd-Mahmud el-Arnaûd), I-X, Dımaşk 1986-1993.

İBNÜ'S-SUKÂÎ, Fazlullah b. Ebi'l-Fahr (ö. 726/1326), Tâlî Kitabi Vefeyâtî'l-a'yân (nşr. ve trc. Jacqueline Sublet), Dimaşk 1974.

el-KALKAŞENDÎ, Ahmed b. Ali (ö. 821/1418), Subhu'l-a'sâ fî snâati'l-inşâ, I-XV, Kahire 1910-1920.

KOPRAMAN, Kazım Yaşar, "Divan" (Memlûkler), DİA, IX (İstanbul 1994), s. 383.

el-KÜTÜBÎ, Muhammed b. Şakir (ö. 764/1363), Fevâtü'l-Vefeyât ve'z-zeylû aleyhâ (nşr. İhsan Abbas), I-V, Beyrut 1973-1974.

el-MAKRÎZÎ, Takıyyüddin Ahmed b. Ali (ö. 845/1441), Kitâbü'l-Mevâiz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hitat ve'l-âsâr, I-II, Beyrut, ts.

-----, Kitâbü'l-Mukaffê'l-kebîr (nşr. Muhammed el-Ya'lâvî), I-VIII, Beyrut 1991.

-----, Kitâbü's-Sulûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk (nşr. M. Mustafa Ziyâde-Saîd A. Âşûr), I-XII, Kahire 1956-1973.

MEKÎN b. el-AMÎD, Ebû'l-Mekârim Circis (ö. 672/1273), Ahbârü'l-Eyyûbiyyîn (nşr. Claude Cahen, Bulletin D'Études Orientales, XV (Damas 1955-57) içinde), s. 127-184.

en-NÜVEYRÎ, Ahmed b. Abdülvehhab (ö. 733/1333), Nihâyetü'l-ereb fî fûnûnî'l-edeb, I-XVIII, Kahire, ts., XIX-XXVII (nşr. M. Ebû'l-Fazl-Ali M. el-Bicâvî-Hüseyin Nassâr v.dğr.), Kahire 1975-1985, XXIX (nşr. M. Ziyaeddin er-Reyyis-M. Mustafa Ziyâde), Kahire 1992, XXX (nşr. Muhammed A. Şâire- M. Mustafa Ziyâde), Kahire 1990, XXXI (nşr. el-Bâz el-Arîni-Abdülaziz el-Ehvânî), Kahire 1992, XXXII (nşr. Fehim M. Şeltût-Abdülaziz el-Ehvânî-Saîd A. Âşûr), Kahire 1998, XXXIII (nşr. Mustafa Hicâzi- M. Mustafa Ziyâde), Kahire 1997.

POPPER, William, Egypt and Syria Under the Circassian Sultans 1382-1468 A.D., Berkeley 1955.

es-SAFEDÎ, Selahaddin Halil b. Aybek (ö. 764/1363), A'yânü'l-asr ve a'vânü'n-nasr (nşr. Ali Ebû Zeyd v.dğr.), I-VI, Beyrut-Dimaşk 1998.

-----, Kitâbü'l-Vâfi bi'l-Vefeyât (nşr. Helmut Ritter v.dğr.), I-, Wiesbaden 1962.

SAÎD A. ÂŞÛR, el-Müctemau'l-Mısırî fî asri Selâtîni'l-Memâlik, Kahire 1992.

es-SÛBKÎ, Taceddin Abdülvehhab (ö. 771/1370), Muîdü'n-niam ve mübîdü'n-nikam, Beyrut 1986.

es-SÛYÛTÎ, Celaledin Abdurrahman b. Ebi Bekir (ö. 911/1505), Hüsnü'l-muhâdara fî ahbâri Mısır ve'l-Kâhire, Kahire, ts.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal, Ankara 1988.

YİĞİT, İsmail, Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Memlûkler, VII, İstanbul 1991.

el-YÛNÎNÎ, Kutbüddin Ebü'l-Feth Musa b. Muhammed (ö. 726/1326), Zeylü Mir'âti'z-zamân, I-IV, Haydarâbâd 1954-1961.

ez-ZEHEBÎ, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. 748/1347), Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm: sene 651-700 (nşr. Ömer Abdüsselam Tedmûrî), Beyrut 1999-2000.